

Öz

Sarf ilminde, telaffuzda kolaylık (التَّخْفِيفُ) için 'illet harfleri (حُرُوفُ الْعِلَّةِ) diye isimlendirilen vâv, yâ ve elif (و-ي-ا)'ten birinin başka bir 'illet harfine dönüştürülmesi, harekesinin atılması veya mâkablinde bulunan sâkin harfe aktarılması suretiyle sâkin kılınması ya da bizzat harfin atılması şeklinde yapılan değişiklikler i'lâl (الإِعْلَالُ) olarak tanımlanır.

Kalb (الْقَلْبُ), nakil/iskân (النَّقْلُ وَالْإِسْكَانُ) ve hazif (الْحَذْفُ) olmak üzere üç çeşit i'lâl türü vardır. Bir harfin başka bir harfe ya da bir harekenin başka bir harekeye dönüştürülmesi kalb, 'illet harfinin harekesinin kendisinden önce bulunan sahih harfe taşınması nakil/iskân ve bir kelimeden bir ya da birden fazla harfin veya harekenin atılması ise hazif olarak isimlendirilir.

Bu makalede i'lâlin tanımı, türleri ve uygulamaları üzerinde durulmuştur. Uygulama alanı olarak Kur'ân-ı Kerim'de geçen fiiller tercih edilmiştir. İlgili i'lâl maddesi için Kur'ân'da örneğin bulunmaması durumunda hadislerle müracaat edilmiştir. Beşinci bâba nakledilerek 'فَعَلَ' veznine konulan bir fiilin son harfinin yâ (ي) olması durumunda, bu yâ (ي)'nin vâv (و)'a kalb olunması kuralına, ayet ve hadislerde örnek teşkil edecek bir kullanım bulunmadığından, konuya değinirken nahiv kaynaklarında geçen misal kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: İ'lâl, kalb, nakil, iskân, hazif, 'illet, tahfif.

İ'lâl (الإِعْلَالُ) in Verbs

Abstract

In Arabic Sarf (morphology), for the convenience of pronunciation, the changes by transferring one of the letters vâv, yâ, alif (و-ي-ا) which are called illiterate letters (حُرُوفُ الْعِلَّةِ) into another 'illetare letter (التَّخْفِيفُ) or deleting out its harake (الْحَذْفُ) or giving it to the letter which is sâkin in front of it (النَّقْلُ), thus making it sâkin or even deleting out this letter are defined as i'lâl (الإِعْلَالُ).

There are three types of i'lâl: kalb (الْقَلْبُ/transformation), naql/iskân (النَّقْلُ وَالْإِسْكَانُ/conveyance), hazif (الْحَذْفُ/deleting). Transferring one 'illetare letter into another or one harake into another harake is called kalb, to convey harake of an 'illetare letter to the sâkin letter in front of it is called naql/iskân and deleting one or more 'illetare letters in a word is called hazif.

In this article, the definition of i'lâl, its types and its applications are dealt with. The verbs in the Holy Quran used in the field of application. If there is no example in the Quran for the relevant i'lâl, the hadiths have been applied to.

Keywords: İ'lâl, kalb, naql, iskân, hazif, 'illet, tahfif.

* Bu makale, "Kur'ân-ı Kerim'de Mu'tel Fiiller" adlı yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Arş. Gör., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı A.B.D.

*** Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı A.B.D.

mehmetakinci@comu.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-5965-6296.

Giriş

Arapça fiiller, kendisini oluşturan harflerin türü bakımından sahih (الصَّحِيحُ) ve mu'tel (الْمُعْتَلُّ) olmak üzere ikiye ayrılır. Asıl harfleri arasında 'illet harfleri diye isimlendirilen vav (و), yâ (ي) ve elif (ا) harflerinden biri bulunmayan fiil türüne sahih, bu harflerden biri bulunan fiil türüne ise mu'tel denir.

Sahih fiil, sâlim (السَّالِمُ), mehmûz (الْمَهْمُوزُ) ve muda'af (الْمُضَعَّفُ) olmak üzere üçe ayrılır. 'جَلَسَ' ve 'حَضَرَ' fiillerinde olduğu gibi sahih bir fiilin aslı harfleri arasında hemze (ء) ve tad'if bulunmazsa bu fiil sâlim, 'دَابَّ' ve 'أَخَذَ' fiillerinde olduğu gibi hemze (ء) bulunursa mehmûz, 'مَدَّ' ve 'شَدَّ' fiillerinde olduğu gibi içinde harf tekrarı bulunursa muda'af diye isimlendirilir.

Mu'tel fiil de kendi içerisinde misâl (الْمِثَالُ), ecvef (الْأَجْوْفُ), nâkıs (النَّاقِصُ) ve lefif (الْفَيْفُ) şeklinde dört kısma ayrılır. Başka bir ifadeyle aslı harflerinden biri 'illet harfi olan mu'tel fiiller, 'illet harfinin konumuna göre farklı isimler alır. 'وَعَدَ' ve 'سَيَّرَ'da olduğu gibi 'illet harfi fâu'l-fiilde ise bu 'illetli fiil misâl; 'قَالَ' ve 'كَانَ'de olduğu gibi aynu'l-fiilde ise ecvef; 'غَزَى' ve 'رَمَى'da olduğu gibi lâmu'l-fiilde ise nakıs ve 'شَوَى' ve 'وَقَى'da olduğu gibi bünyesinde iki 'illet harfi bulunursa, bu 'illetli fiil lefif diye isimlendirilir.

Sahih fiillerden farklı olarak 'illetli fiiller, yapıları içerisinde birtakım değişimlere maruz kalmaktadır. Bu değişimler kaynaklarda daha çok i'lâl başlığı altında incelenmiştir.

Arapça'da harfler sahih ve 'illetli olmak üzere ikiye ayrılır. 'İlet harfleri vav, yâ ve eliftir (ا-و-ي).¹ Bunların dışında kalan harfler, sahih harf diye isimlendirilir.

1 İbn Ya'îş, Ya'îş b. Ali b. Ya'îş Ebû'l-Bakâ Muvaffakuddin, *Şerhu'l-Mufassal* (Beyrût: Dâr-u'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001), 5: 347; Esterebâzi, Hasan b. Muhammed b. Şerefşâh Ruknuddin, *Şerhu Şâfiyeti'bnî Hâcib*, thk. 'Abdulkaksûd Muhammed b. 'Abdulkaksûd (Kâhire: Mektebetu's-Sekâfe ed-Dîniyye, 2004), 2: 720; İbn Sâiğ, Muhammed b. Hasan b. Sib'a Ebû 'Abdullâh Şemsuddin, *el-Lemha fi şerhi'l-Milha*, thk. İbrahim b. Sâlim es-Sâ'idi (Medine: 'İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, Medine 2004), 1: 173.

Bazı dil bilgileri hemze (ء)nin de ‘illet harfi olduğunu söylemiştir. Örneğin Ebû ‘Alî el-Fârîsî (v. 377/987) ve İbn Serrâc (v. 0231/027), hemzeyi (i) ‘illet harfi olarak kabul ederler.² Ancak nahiv ulemasının çoğunluğuna göre hemze (ء) ‘illet harfi değildir.

Bu harflerin ‘illet harfi diye isimlendirilmesinin sebebi, bir tek hal üzere kalmayıp başka bir harfe dönüşmeleri (kalb), harekelerinin atılması (iskân) ve bizzat harflerin kendilerinin atılması (hazf) şeklinde sürekli bir değişime uğramalarıdır.³

‘İllet harfleri, harekelerin ağırlığını taşıyabilecek güçte olmadığından, i'lâl diye isimlendirilen bir işlemle, yukarıda belirtildiği üzere, belli kurallar çerçevesinde bir takım değişimlere uğramaktadır.⁴

İ'lâl kelimesi, “*deveyi ikinci defa sulamak; bir topluluğun develerinin ikinci defa su içmesi; suya kanmadan develeri sudan çevirme; Allah'ın birini hasta etmesi*” gibi anlamlara gelen ‘اعَلَّ’ fiilinin masdarıdır.⁵

Sarf ilminde ise “*telaffuzda kolaylık (التخفيف) için ‘illet harfleri (حُرُوفُ الْعِلَّةِ) diye isimlendirilen vâv, yâ ve elif (و-ي-ا)ten birinin yine başka bir ‘illet harfine dönüştürülmesi, harekesinin atılması veya mâkablinde bulunan sâkin harfe verilmesi suretiyle sâkin kılınması ya da bizzat harfin atılması şeklinde yapılan değişikliklere*” i'lâl denir.⁶

1. Kalb İle İ'lâl (الْإِعْلَالُ بِالْقَلْبِ)

‘عَلَّ’ fiilinin mastarı olan kalb kelimesi sözlükte “*bir şeyi yüz üstü çevirmek, döndürmek, dönüştürmek*” anlamında kullanılırken,⁷ literatürde “*bir harfi başka bir harfe ya da bir harekeyi başka bir harekeye dönüştürmek*” manasında kullanılmaktadır.⁸

1.1. Harflerin Kalb Edilmesi

Harfler arasında kalb işlemi, vâv (و) harfinin elif (ا)‘e kalbi; vâv (و) harfinin yâ

2 İbn Serrâc, Muhammed b. es-Seriyy b. Sehl Ebû Bekr, *el-Usûl fi'n-Nahv*, thk. Abdulhuseyn el-Feteli (Beyrût: Muessesetü'r-Risâle, 1999), 3: 313; İbnu'l-Esir, Meciduddîn b. Muhammed b. Muhammed, *el-Bed'ü fi 'ilmi'l-'Arabîyye*, thk. Fethî Ahmed 'Aliyyuddîn (Medîne: Câmiatu Ummu'l-Kurâ 1999), 2: 573.

3 Radiyy, Muhammed b. el-Hasan el-İstirbâzi, *Şerhu Şâfiyeti'bnî Hâcib*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd v.dğr. (Beyrût: Dâr-u'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1975), 3: 66.

4 Radiyy, age., 3: 66.

5 el-Cevherî, İsmâil b. Hammâd el-Fârâbî Ebû Nasr, *es-Sihâh: Tâcu'l-luğâ ve sihâhu'l-'Arabîyye*, thk. Halil Me'mun Şeyhâ (Beyrût: Dâr-u'l-Mâ'rife, 2008), “all” md., 5: 1773; ez-Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. 'Abdurrazzâk Ebu'l-Feyd Murtedâ, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-gâmûs*, thk. Lecne (Kuveyt: Dâr-u'l-hidâye, 1965), “all” md., 30: 44.

6 İbn Mâlik, Muhammed b. 'Abdullâh Ebû 'Abdillâh Cemâluddîn, *eş-Şâfiye fi 'ilmi's-sarf ve'l-hatt*, thk. Sâlih b. 'Abdulazîm (Kâhire: Mektebetu'l-Âdâb, 2010), 94; Tehânevî, Muhammed b. Ali b. el-Kâdî Muhammed, *Keşşâfu istilâhâtî'l-funûn ve'l-'ulûm*, thk. 'Ali Dahrûc (Beyrût: Mektebetu Lubnân Nâşirûn, 1996), 1: 233.

7 İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrim b. 'Ali, *Lisânun'l-'Arab* (Beyrût: Mektebetu Dâr-u Sâdir, 1993), “klb” md., 1: 685.

8 Esmer, Râci, *el-M'ucemu'l-mufassal fi 'ilmi's-sarf* (Beyrût: Dâr-u'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993), 334.

(ي) 'ya kalbi; yâ (ي) harfinin elif (ا) 'e kalbi ve yâ (ي) harfinin vâv (و) 'a kalbi şeklinde dört kısma ayrılır.

1.1.1. Vâv (و) Harfinin Elif (ا) 'e Kalbi

Vâv (و) harfi müteharrik olup mâkablindeki harfin harekesi fetha olursa, elif (ا) 'e kalb olur.⁹ Bu durum 'حَفَافٌ', 'قَالَ', 'غَرَّأٌ', 'نَجَّأٌ' gibi ecvef ve 'غَرَّأٌ', 'نَجَّأٌ' gibi nâkıs fiillerde görülür. Örneğin, "مُشْرِكِيكَ ارْكَادَاشِي (şeytan) der ki: Rabbimiz! Ben onu azdırmadım. Fakat kendisi derin bir sapıklık içindeydi." (Kâf 50/27) ayetindeki 'قَالَ' kelimesi aslında 'قَوَّأٌ' dir. 'İllet harfi olan vâv (و) harekeli olup mâkablının harekesi de fetha olduğundan elif (ا) 'e kalb olmuştur.

1.1.2. Vâv (و) Harfinin Yâ (ي) 'ya Kalbi

Fiillerde üç durumda vâv (و) harfi, yâ (ي) harfine dönüşür:

1. Harekeli vâv (و) kelimenin son harfi olarak bulunur, kendisinden önceki harfin

harekesi de kesra olursa yâ (ي) 'ya kalb olur.¹⁰ Bu durum nâkıs fiillerin mâzî malûm ve mâzî mechûl sığalarında görülür.

Misâl:

"لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ" "Andolsun ki o ağacın altında sana biat ederlerken Allah, o müminlerden razı olmuştur." (el-Feth 48/18) ayetteki 'رَضِيَ' kelimesi aslında 'رَضَوُ' dir. 'رَضَوُ' olan masdarına bakıldığında buradaki yâ (ي) 'nın aslında vâv (و) olduğu görülür. Vâv (و), kelimenin sonunda bulunup mâkablının harekesi kesra olduğu için yâ (ي) harfine dönüşmüştür.

2. Vâv (و) sâkin olup kendisinden önceki harfin harekesi kesra olursa yine yâ (ي) harfine dönüşür.¹¹

Misâl:

"قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ" "Ona: "Cennete gir." denildi." (Yâsîn 36/26)

'قِيلَ' kelimesi aslında 'قُوْ' dir. Kâf (ق) harfinin dammesinden vâv (و) 'ın kesrasına geçiş telaffuz açısından zor olduğundan, kâf (ق) 'ın harekesi hafzedilmiştir. Sâkin bir harf ile kelimeye başlamak mümkün olmayacağından, vâv (و) 'ın harekesi

9 İbn Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 133; İbn Cinnî, 'Osmân b. Cinnî Ebu'l-Feth el-Mevsilî, *el-Hasâis* (Mısır: el-Hey'e-tu'l-Misriyye el-Âmme, ts.), 65; Saymerî, 'Abdullâh b. 'Alî b. İshâk Ebû Muhammed, *et-Tebîra ve't-tezkira*, thk. Fethî Ahmed Mustafâ 'Aliyyüddîn (Medine: Câmia'tü Ummu'l-Kurâ, 1982), 816; İbn Yâ'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 3: 445; İbn 'Ufûr, 'Alî b. Mu'min b. Muhammed Ebû'l-Hasan, *el-Mumtî'u'l-kebir fi't-tasrif* (Beyrût: Mektebetu Lübnân, 1996), 34; İbn 'Akîl, 'Abdullâh b. 'Abdurrahmân, *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd (Kâhire: Dâr-u't-Turâs, 1980), 4: 229.

10 Fârisî, el-Hasan b. Ahmed b. 'Abdulgaffâr Ebû 'Alî, *Kitâbu't-tekmile*, thk. Kâzım Bahr el-Mercân (Beyrût: 'Âlea mu'l-Kutub, 1999), 77; İbn Mâlik, *İcâzû't-tarif fi ilmî't-tasrif*, (Medine: 'Imâdetu'l-Bahsî'l-İlmî, 2002), 132.

11 Curcânî, 'Abdulkâhîr b. 'Abdurrahmân b. Muhammed Ebû Bekr el-Fârisî, *el-Mifitâh fi's-sarf* (Beyrût: Muessesesu-t-Risâle, 1987), 72, Esterebâzî, *Şerhu Şâfiyyeti'bni Hâcib*, 2: 733.

mâkablindeki kâf (ق) 'a verilmiştir. Sâkin olan vâv (و), mâkablinin harekesi kesra olduğu için yâ (ي) harfine dönüşmüştür.

3. Bir kelimedede vâv (و) harfi dördüncü ya da daha sonraki bir sırada bulunur, kendisinden önceki harfin harekesi de fetha olursa yâ (ي) harfine dönüşür.¹²

Misâl:

“O, kullarının küfrüne razı olmaz.” (ez-Zümer 39/7)

Ayetteki ‘بِرِضَى’ kelimesinin aslı ‘بِرِضَوْ’ iken, vâv (و) harfi dördüncü sırada olduğundan yâ (ي) 'ya kalb olmuştur. ‘بِرِضَى’ şeklini alan kelimedede yâ (ي) müteharrik olup mâkabli de meftuh olduğundan yâ (ي), elif (إ) 'e dönüşmüştür.

1.1.3. Yâ (ي) Harfinin Elif (إ) 'e Kalbi

Yâ (ي) harfi harekeli olup, mâkabli meftuh olursa elif (إ) 'e kalb olur.¹³

Bu durum, ‘سَارَ’ ve ‘كَالَ’ gibi ecvef ve ‘تَجَى’ ve ‘رَمَى’ gibi mücerred mu'tel fiillerde görüldüğü gibi ‘أَلْفَى’ ‘أَسْتَهْدَى’ ‘إِخْتَارَ’ gibi mezîd bir fiilde de görülebilir.

Misâl:

“Sonunda Mûsâ süreyi doldurup ailesiyle yola çıkınca, Tûr tarafından bir ateş gördü.” (el-Kasas 28/29)

‘سَارَ’ fiili aslında ‘سَيْرَ’ dır. Yâ (ي) harekeli olup mâkablindeki harfin harekesi fetha olduğundan elif (إ) 'e kalb olmuştur.

1.1.4. Yâ (ي) Harfinin Vâv (و) 'a Kalbi

Fiillerde iki durumda yâ (ي) harfi vâv (و) harfine dönüşür:

1. Yâ (ي) sâkin olup mâkablindeki harfin harekesi damme olursa vâv (و) 'a kalb olur.¹⁴ Bu durum if'âl babından çekimlenen yâî misâl fiillerin muzârî sığalarında görülür.

Misâl:

“Sizin yaratılışınızda ve Allah'ın yeryüzünde yaydığı canlılarda, kesin olarak inanan bir toplum için ibret verici işaretler vardır.” (el-Câsiye 45/4)

‘يُوقِنُونَ’ kelimesi aslında ‘يُؤَيِّنُونَ’ dir. Yâ (ي) sâkin olup mâkablinin harekesi damme olduğundan vâv (و) 'a kalb olmuştur.

12 Saymerî, *et-Tebşira ve't-tezkira*, 829; İbn 'Uşfûr, *el-Mumti'u'l-kebir fi't-tasrif*, 341; Râdiyy, *Şerhu Şâfiyeti'bnî Hâcib*, 2: 370; Suyûtî, 'Abdurrahmân b. Ebû Bekr Celâlüddîn, *Hem'u'l-hevami' fi şerhi Cem'u'l-cevami'*, thk. 'Abdulhamid Hindâvî (Mısır: el-Mektebetu't-Tevfikîyye, ts.), 3: 473.

13 Saymerî, *et-Tebşira ve't-tezkira*, 816; İbn 'Uşfûr, *el-Mumti'u'l-kebir fi't-tasrif*, 34; İbn 'Akil, *Şerhu İbn 'Akil 'alâ Elfiyyeti'bnî Mâlik*, 4: 229.

14 Sibeveyh, 'Amr b. 'Osmân b. Kanber Ebû Bişr, *el-Kitâb* (Kâhire: Mektebetu'l-Hancı, 1985), 1: 12; el-Muberrid, *el-Muktedab*, 1: 6; İbn Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 3: 266; İbn Cinnî, *Sirru sinâ'ati'l-İrâb* (Beyrût: Dâr-u'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 2: 233; Saymerî, *et-Tebşira ve't-tezkira*, 840; İbn 'Uşfûr, *el-Mumti'u'l-kebir fi't-tasrif*, 286.

2. Taaccup anlamı katmak için, bir fiilin beşinci bâba nakledilerek ‘فَعَلَ’ vezni-ne konulması kıyâsî bir işlemdir.¹⁵ Bu şekilde beşinci bâba nakledilerek ‘فَعَلَ’ vezni-ne konulan bir fiilin son harfi yâ (ي) ise, bu yâ (ي) vâv (و)’a kalb olur.¹⁶

Misâl:

‘قَضَوُ الرَّجُلُ’ (Adam ne güzel hüküm verdi.)

‘قَضَوُ’ fiili aslında ‘قَضَى’ idi. Fiilin sülâsi mücerred hali olan ‘قَضَى يَقْضِي’ maddesine bakıldığında (و) vâv (و) ’ın aslında yâ (ي) olduğu görülmektedir. Yâ (ي) harfinin dammeden sonra bulunmasını engellemek için yâ (ي) vâv (و)’a kalb olmuştur.

Çekimli fiillerde yâ (ي)’nın vâv (و) harfine kalb olduğu nadiren görülür. Örneğin ‘نَهِيَ الرَّجُلُ’ (Adam akıllandı.) denir. Bu kelimenin aslı ‘نَهَى’ iken fiil beşinci bâbdan çekimlenince kelimenin sonunda bulunan yâ (ي) vâv (و)’a dönüşmüştür.¹⁷

1.2. Harekelerin Kalb Edilmesi

Bir kelime içerisinde ‘illet harflerinin harekeli bir şekilde bulunması nedeniyle meydana gelen telaffuz zorluğunu (الِئْتِقَالُ) ortadan kaldırmak için, diğer i'lâl kurallarının uygulanması ile birlikte bir hareke başka bir harekeye dönüştürülür. Bu durum dammenin kesraya ve kesranın dammeye kalbi suretiyle iki şekilde gerçekleşir.

1.2.1. Dammenin Kesraya Kalbi

Vâvî nâkis fiillerin müennes muhataba sîğalarında ‘illet harfi olan vâv (و)’ın hazfedilmesinden sonra muhataba yâ (ي)’sının mâkablindeki harfin harekesinin damme olması durumunda, damme kesraya dönüşür.¹⁸

Misâl:

“...Peygamber Efendimiz Hz. Fâtımâ’ya, “Oğullarımı bana çağır!” diye emreder, sonra onları koklar, kucaklardı.”¹⁹

‘أَدْعِي’ kelimesinin aslı ‘أَدْعُوِي’ iken vâv (و) harfine kesra ağır geldiğinden hazfedilmiştir. ‘أَدْعُوِي’ şeklini alan kelime oluşun iltikâi sâkineyn nedeniyle daha sonra vâv (و) da hazfedilmiş, böylece kelime ‘أَدْعِي’ olmuştur. Zamîr olan yâ (ي) nedeniyle mâkablinde bulunan ‘ayn (ع) harfinin dammesi kesraya dönüşmüş, böylece kelime son şeklini almıştır.

15 Hasan, ‘Abbâs, *en-Nahvu’l-vâfi* (Kâhire: Dâr-ûl-Me’ârif, ts.), 4: 787.

16 el-‘Ukberî, ‘Abdullâh b. Hasan b. ‘Abdillâh Ebû’l-Bekâ Muhibbuddîn, *el-Lübâb fi ‘ilel’l-binâ ve’l-i’râb*, thk. Abdullîlâh en-Nebhân (Dımaşk: Dâr-u’l-Fikr, 1995), 65; İbn Mâlik, *İcâzü’l-t’arîf fi ‘ilm’l-tasrîf*, 127.

17 Murâdî, *Tevdihul-makâsîd ve’l-mesâlik bi şerhi Elfiyyeti’bni Mâlik*, 125; Uşmûnî, *Şerhu’l-Uşmûnî ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 4: 110.

18 İbn ‘Uşfûr, *el-Mumtî’u’l-kebir fi’l-tasrîf*, 472; Radiyy, *Şerhu’l-Radiyy ‘alâ Kâfiyyeti’bni’l-Hâcib*, thk. Yûsuf Hasan ‘Omer (Libya: Câmî’atu Kâr Yûnus, 1975), 1: 109.

19 Tirmizî, “Menâkib”, 31.

1.2.2. Kesranın Dammeye Kalbi

Kesranın dammeye dönüştürülmesine, nâkıs fiillerin mâzî, muzârî ve emir sîğalarının cemi müzekker ğâiblerinde bulunan vâv (و) ya da yâ (ي) harflerinin iltikâi sâkineyn nedeniyle hazfedilmesinden sonra, zamir olan vâv (و)'ın mâkab-
lindeki harfin harekesinin kesra olması durumunda ihtiyaç duyulur.²⁰

Bu durum dördüncü babdan çekimlenen vâvî nakısların mazî cem'i müzekker ğâib sîğaları ile ikinci babdan çekimlenen yâî nakısların muzârî ve emirlerinin cem'i müzekker ğâib ve muhatab sîğalarında görülür.

Misâl 1:

“رُضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطَبَّحَ عَلَى قُلُوبِهِمْ” “Geride kalan kadınlarla beraber olmaya razı oldular, onların kalplerine mühür vuruldu.” (et-Tevbe 9/85)

‘رُضُوا’ kelimesi aslında ‘رُضِيُوا’ iken yâ (ي) üzerine damme ağır geldiğinden ‘illet harfi olan bu yâ (ي)’nın üzerindeki kesra hazfedilmiş, daha sonra oluşan iltikâi sâkineynden kurtulmak için yâ (ي)’nin kendisi de hazfolmuştur. Son olarak ‘رُضُوا’ şeklini alan kelime vâv (و)’a uygun düşmesi için dât (ض) harfinin kesrası dammeye dönüşmüştür.

Misâl 2:

‘إِنَّ الدِّينَ يَرْتُمُونَ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ لَعُنُوا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ’ (Namuslu, kötülüklerden habersiz mümin kadınlara zina isnadında bulunanlar, dünya ve ahirette lânetlenmişlerdir.)

‘يَرْتُمُونَ’ kelimesinin aslı ‘يَرْتُمُونَ’ dir. Yâ (ي) harfinin üzerine damme ağır geldiğinden hazif edilmiş, daha sonra meydana gelen iltikâi sâkineyn nedeniyle yâ (ي) harfi de hazfolmuştur. ‘يَرْتُمُونَ’ şeklini alan kelime vâv (و) harfine uygun düşmesi için mîm (م)’in kesrası dammeye dönüşmüştür.

2. Nakil İle İ'lâl (الْإِعْلَالُ بِالنَّقْلِ)

‘نَقَلَ’ fiilinin mastarı olan nakil kelimesi sözlükte, “bir nesneyi bir yerden başka bir yere taşımak, nakletmek” anlamında kullanılır.²¹

İlk kaynaklar tarandığında, doğrudan harekenin aktarımı (النَّقْلُ) biçiminde gerçekleşen i'lâl türünün tanımının yapılmadığı, daha çok bu i'lâl örnekler üzerinde açıklandığı görülür. Ancak ‘Abbâs Hasan gibi bazı çağdaş dil bilginleri, “Nakil ile i'lâl harekeli/müteharrik bir ‘illet harfinin harekesini kendisinden önce bulunan sahih sâkin harfe taşımaktır.” diyerek bu i'lâl türünü açıkça tanımlama yoluna gitmiştir.²²

20 İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti’u’l-kebir fi’l-tasrîf*, 338; Suyûtî, *Hem’u’l-hevami’ fi şerhi cem’u’l-cevami’*, 1: 169.

21 Cevherî, *es-Sihâh: Tâcu’l-luğâ ve sıhahu’l-‘Arabiyye*, “nkl” md., 5: 1833; İbn Fâris, Ahmed b. Fâris b. Zekerriyyâ Ebu’l-Hasan el-Ğazvîni, *Mu’cemu makâyisi’l-luğâ* (Beyrût: Dâr-u’l-Fıkr, 1979), “nkl” md., 5: 463.

22 Hasan, *en-Nahvu’l-vâfi*, 4: 794; Râcihi, ‘Abduh, *et-Tatbîku’s-sarfi* (Riyâd: Mektebetu’l-Me’ârif, 1999), 147; Sâ-merrâi, Muhammed Fâdil, *es-Sarfu’l-‘arabi ahkâm ve meânin* (Beyrût: Dâr-u İbn Kesir, 2013), 244.

‘İllet harflerinden vâv (و) ve yâ (ي) harekeli olabilir. Ancak elif (إ) hiçbir zaman harekeyi kabul etmediği gibi, mâkablinde sâkin bir harfin bulunmasını da kabul etmez. Elif (إ)’in mâkablinde bulunan harfin harekesi sadece fetha olabilir.²³ Dolayısıyla nakil ile i'lâl türü, ‘illet harflerinden sadece vâv (و) ve yâ (ي) için geçerlidir.

Nakil ile i'lâl vâv (و) harfinin dammesi, fethası ve kesrasının nakli ve yâ (ي)’ harfinin fethası ve kesrasının nakli olmak üzere iki şekilde gerçekleşir:

2.1. Vâv (و) Harfinin Dammesinin Nakli

Vâv (و) dammeli olur, mâkablinde bulunan harf de sakin olursa, vâv (و)’in dâmmesi bu harfe nakil olur.²⁴ Vâv (و)’in harekesi mâkabline nakledildikten sonra medd harfine dönüşür, başka bir işlem yapılmaz.

Misâl:

“وَيَوْمَ يَعِضُ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا” “O gün, zalim kimse (pişmanlıktan) ellerini ısırp şöyle der: Keşke o peygamberle birlikte bir yol tutsaydım.” (Furkân 25/27)

‘يَقُولُ’ kelimesi aslında ‘يَقُولُ’dür. Vâv (و) müteharrik olup makablindeki harf de sakin olduğu için vâv (و)’in harekesi kâf (ق) harfine nakledilmiştir. ‘يَقُولُ’ şeklini alan kelime vâv (و) sâkin olup makablindeki harf damme ile harekeli olduğundan vâv (و) medd harfine dönüşmüştür.

2.2. Vâv (و) Harfinin Fethasının Nakli

Vâv (و) fetha ile harekeli olur, mâkabli sâkin bir harf olursa, vâv (و)’in harekesi mâkabline nakledildikten sonra elif (إ) kalb olur.²⁵ Bu i'lâl türü vâvî ecveflerde görülür.

Misâl:

“فَمَنْ يُؤْمِنُ بِرَبِّهِ فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَمَقًا” “Kim Rabb’ine iman ederse, artık ne bir (ecrinin) eksikliğe uğratılmasından ne de haksızlık edilmesinden korkar.” (el-Cinn 72/13)

‘يَخَافُ’ kelimesi aslında ‘يَخَوْفُ’dür. Vâv (و)’in harekesi mâkablindeki hâ (خ) harfine verildikten sonra kelime ‘يَخَوْفُ’ şeklini alır. Daha sonra vâv (و), mâkablinde bulunan fethaya uygun düşsün diye (لِلْمُجَانَسَةِ) elif (إ)’e dönüşür.

23 İbn Ya’îş, *Şerhu’l-Mufasssal*, 5: 220.

24 Curcânî, *el-Miftâh fi’s-sarf*, 72; İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti’u’l-kebir fi’t-tasrif*, 393; İbn Mâlik, *Elfiyyetu’bni Mâlik* (Beyrût: Dâr-u İbn Hazm, 2002), 173; Radiyy, *Şerhu Şâfiyyeti’bni Hâcib*, 3: 143; Ezherî, Hâlid b. ‘Abdillâh b. Ebî Bekr el-Vakkâd, *Şerhu’t-Tasrih ‘ale’t-Tavdih* (Beyrût: Dâr-u’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2000), 2: 774; Murâdî, Huseyn b. Kâsım b. ‘Abdullâh Ebû Muhammed Bedreddîn, *Tevdihu’l-makâsid ve’l-mesâlik bi şerhi Elfiyyeti’bni Mâlik*, thk. ‘Abdurrahmân ‘Alî Suleymân (Ürdün: Dâr-u’l-Fikr, 2008), 3: 1605; İbn ‘Akil, *Şerhu İbn ‘Akil ‘alâ Elfiyyeti’bni Mâlik*, 4:294; Uşmûnî, *Şerhu’l-Uşmûnî ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 4: 121-122; Hasan, *en-Nahvu’l-vâfi*, 795-799.

25 Semânîni, Omer b. Sâbit Ebû’l-Kâsım, *Şerhu’t-Tasrif*, thk. İbrâhim b. Suleymân el-Buaymî (Kâhire: Meketbetu Rusd, 1999), 531; İbn Ya’îş, *Şerhu’l-Mufasssal*, 5: 434; el-Ezherî, *Şerhu’t-Tasrih ‘ale’t-Tavdih*, 2: 774.

Nakil ile i'lâl bahsinde, vâv (و) in elif (ا) 'e kalb olma nedeni açıklanırken, kaynaklarda daha çok vâv (و) in harekesinin naklinden önceki müteharrik halinin dikkate alındığından söz edilmektedir.²⁶ Söz gelimi İbn 'Uşfûr (v. 669/1271), "Bahse konu fiil 'يَخَوُّفُ' şeklini aldıktan sonra her ne kadar vâv (و) sâkin olsa da buradaki sükûn ârizî yani nakil sebebiyle olduğundan, sükûnun dikkate alınmaması daha uygundur."²⁷ diyerek konuya açıklık getirmektedir. Dolayısıyla vâv (و) harekeli olarak kabul edildiği, mâkabli ise meftuh olduğu için i'lâl kuralları gereği vâv (و) elif (ا) 'e dönüşmüş olur.

İbn Mâlik (v. 672/1274) ise *Teshîl*'inde vâv (و) in elif (ا) 'e kalb olmasını gerekçelendirirken, "Vâv (و) kendisinden önceki harfin harekesi olan fethaya mücânese için elif (ا) 'e kalb olur."²⁸ demekle yetinir, vâv (و) in sükûnunun ârizî olup olmadığına bakmaz.

Pek çok kaynakta vâv (و) in elif (ا) 'e kalb olmasının sebebi her ne kadar sükûnunun ârizî olması şeklinde açıklansa da, İbn Mâlik'in gerekçesi zorlamadan/tekellüf (التكلف) uzak olduğu için daha uygun görünmektedir. Fonetik açıdan sâkin vâv (و) in fethaya uygun düşmeyeceği, fethanın elif (ا) 'i isteyeceği herkesçe kabul görmüş bir gerçektir. Bunun için hareke-harf uyumunun gerekliliği, vâv (و) in elif (ا) 'e kalb olmasında neden olarak yeterlidir.

Nitekim Semânîni (v. 442/1051) *Şerhu't-Tasrîf*'de, "Kendisinden nakledilen fethaya uygun düşsün diye vâvı elife kalb etmişlerdir." dedikten sonra, "Bazıları vâvın harekesi mâkabline nakledilmeden önceki harekeli hali ve nakilden sonra mâkablinin fethası dikkate alınarak elife kalb edildiğini söyler."²⁹ diyerek bu gerekçelendirmenin zayıflığına işaret etmektedir.

Yine çağdaş dil bilginlerinden Abbâs Hasan (v. 1398/1978) *en-Nahvu'l-vâfi* isimli eserinde, "Vâv elife kalb olmuştur. Çünkü fetyaha uygun düşen eliftir." dedikten sonra, "Bu tür kalb işlemlerinde aslına bakarak vâv harekeli ve şu an itibariyle de mâkabli fetha olduğundan elife kalb olduğu söylenir."³⁰ diyerek birinci gerekçeyi benimser, ikincisini ise zayıf görür.

Netice olarak, İbn Mâlik gibi yapılan işlemi basit bir şekilde gerekçelendirerek zorlamadan uzak durmak bilimsel yaklaşıma daha uygundur. Nitekim İbn Madâ (v. 592/1196) gibi bazı âlimler sarf-nahiv konularında öne sürülen pek çok nede nin (العجل) gereksiz ve faydasız olduğunu savunmaktadır.³¹

26 İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal*, 5: 434; İbn 'Uşfûr, *el-Mumtiu'l-kebir fi't-tasrîf*, 296; Radiyy, *Şerhu Şâfiyeti'bnî Hâcib*, 1: 81; İbn 'Akil, *Şerhu İbn 'Akil a'lâ Elfiyeti İbn Mâlik*, 4: 294; Ezherî, *Şerhu't-Tasrîh a'le't tavih*, 5: 774.

27 İbn 'Uşfûr, *el-Mumtiu'l-kebir fi't-tasrîf*, 296.

28 İbn Mâlik, *Teshîl'il-fevâid ve tekmi'lü'l-makâsîd*, thk. Muhammed Kâmil Berekât (Beyrût: Dâr-u'l-Kâtibi'l'Arab, 1967), 311 .

29 Semânîni, *Şerhu't-Tasrîf*, 438.

30 Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 4: 495.

31 İbn Madâ, Ahmed b. 'Abdurrahmân b. Muhammed Ebû'l- 'Abbâs, *er-Reddu 'alâ'n-nuhât*, thk. Muhammed İbrâhîm el-Bennâ (Kâhire: Dâr-u'l-'İtisâm, 1979), 127.

2.3. Vâv (و) Harfinin Kesrasının Nakli

Kesra ile müteharrik olan vâv (و) harfinin mâkabli sahih ve sakin bir harf ise vâv (و)'in harekesi bu harfe nakledildikten sonra vâv (و), yâ (ي) harfine dönüşür.³²

Bu i'lâl, yâi ecveflerin 'فَوَلِّ' gibi sülâsi, 'اَفْتَوِدَ', 'اَجْوِبُ' ve 'اَسْتَعْوِدُ' gibi if'âl, ifti'âl ve istif'âl bablarının mâzî meçhul ve 'يُنَوِّرُ' ve 'يُسْتَعْوِتُ' gibi if'âl ve istif'âl bâblarının muzârî malûmlarında uygulanır.

Misâl:

“فَيَدِ ادْخُلِ الْجَنَّةَ” “Ona, “Cennete gir.” denildi.” (Yâsîn 36/26)

'فَيَدِ' kelimesi aslında 'فَوَلِّ' dir. Vâv (و) harfinin üzerindeki kesra istiskâlden dolayı, mâkablindeki kâf (ق) harfinin harekesi hazfedildikten sonra bu harfe nakledilir. Böylece kelime 'فَوَلِّ' şeklini alır. 'İllet harfi olan vâv (و), mâkablindeki kesraya mücânese için yâ (ي) harfine dönüştürülür.

2.4. Yâ (ي) Harfinin Fethasının Nakli

'İllet harfi olan yâ (ي) fetha ile harekeli; mâkabli de sâkin bir harf olursa, yâ (ي)'nin harekesi mâkabline nakledildikten sonra elif (ا)'e dönüşür.³³ Bu i'lâl yâi ecveflerde görülür.

Misâl:

“يَكَادُ الْبَرَقُ يَخْطُفُ أَبْصَارَهُمْ” “Şimşek sanki gözlerini çıkaracakmış gibi çakar.” (el-Bakara 2/20)

'يَكَادُ' fiilinin aslı 'يَكِيدُ' dür. Yâ (ي) fetha ile harekeli olup mâkablinde sakin bir harf olduğundan, yâ (ي)'nin harekesi mâkablindeki kâf (ك)'a nakledilmiştir. “يَكِيدُ” şeklini alan kelimedeki 'illet harfinin mâkablindeki harekeye uyum sağlayabilmesi için yâ (ي), elif (ا)'e kalb edilmiştir.

2.5. Yâ (ي) Harfinin Kesrasının Nakli

Yâ (ي) kesralı olur, mâkablindeki harf de sakin olursa, yâ (ي)'nin kesrası bu harfe nakledilir.³⁴

Bu i'lâl, yâi ecveflerin 'صَيَّدَ' gibi sülâsi mâzî meçhul, 'يَبِيئْتُ' gibi muzârî malûm, ve 'أَحْمِيْرُ', 'أَمِيْلُ' ve 'أَسْتَمِيْفُ' gibi if'âl, ifti'âl ve istif'âl bablarının mâzî meçhul ve 'يُسْتَزِيْدُ' gibi if'âl ve istif'âl bâblarının muzârî malûmlarında görülür.

Misâl:

32 Saymerî, *et-Têbsira ve't-tezkira*, 822; İbn 'Uşfûr, *el-Mumtiu'l-kebir fi't-tasrif*, 295; Radiyy, *Şerhu Şâfiyeti'bnî Hâcib*, 3: 83; İbn 'Akil, *Şerhu İbn 'Akil a'lâ Elfiyeti'bnî Mâlik*, 4: 294.

33 İbn Yâ'îş, *Şerhu'l-Mufassal*, 5: 434; İbn 'Uşfûr, *el-Mumtiu'l-kebir fi't-tasrif*, 1: 296; Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 4: 795; Ğalâyîni, Mustafâ b. Muhammed Selim, *Câmi'ud-Durûsi'l-'Arabiyye* (Beyrût: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 1993), 2: 114.

34 İbn Mâlik, *Elfiyeti'bnî Mâlik*, 173; el-Ezherî, *Şerhu't-Tasrih 'ale't-Tavdîh*, 2: 774; Murâdî, *Tevdîhu'l-makâsid ve'l-mesâlik bi şerhi Elfiyeti'bnî Mâlik*, 3: 1605; İbn 'Akil, *Şerhu İbn 'Akil a'lâ Elfiyeti İbn Mâlik*, 4: 294; Uşmûni, *Şerhu'l-Uşmûni 'alâ Elfiyeti İbn Mâlik*, 4: 121-122; Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 4: 795-799.

“والَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا” “Gecelerini Rablerine secde ederek ve kıyam durarak geçirirler.” (el-Furkan 25/64)

‘يَبِيتُونَ’ kelimesinin aslı ‘يَبِيتُونَ’ dir. Müteharrik yâ (ي) nın kesrası mâkablinde sahih ve sâkin olan bâ (ب) harfine verilmiştir. Daha sonra ‘يَبِيتُونَ’ şeklini alan kelime yâ (ي) sakin olup mâkabli de kesralı olduğu için yâ (ي) medd harfine dönüşmüştür.

3. Hazif İle İl’âl (الْإِعْلَالُ بِالْحَذْفِ)

‘حَذَفَ’ maddesinin masdarı olan hazf kelimesi sözlükte, “düşürmek, atmak ve bir şeyin bir tarafını kesip atmak” anlamlarında kullanılmaktadır.³⁵

Sarf ilminde hazf, “bir kelimededen bir ya da birden fazla harfin veya hareketin atılmasına” denir. Ayrıca hareketin atılması iskân (الْإِسْكَانُ) diye de isimlendirilir.³⁶

Hazfin kıyâsi uygulandığı fiil maddelerine bakıldığında bunun, hareketin ‘illet harfine ağır gelmesi anlamında kullanılan istiskâl ya da kelimenin telaffuzuna imkân vermeyecek şekilde iki sakin harfin yanyana bulunması anlamında kullanılan iltikâi sâkineyn olmak üzere iki nedene dayandırıldığı görülmektedir.

Fiillerde kıyâsi hazif, ‘illet harfinin hareketi ile birlikte hazfi ya da sadece hareketinin hazfi şeklinde olmaktadır.

3.1. Harflerin Hazfi

Fiillerde ‘illet harfleri kıyâsi olarak hazfe uğramaktadır. ‘يَصِفُ’ maddesinde olduğu gibi misal fiillerde vâv (و) harfi ve ‘يَغْزُونَ’, ‘يَرْمُونَ’ maddelerinde olduğu gibi nâkis fiillerde vâv (و) ve yâ (ي) harfleri istiskâl nedeniyle; ya da ‘فَلْتُ’, ‘كَلْتُ’ ve ‘دَعَاؤُا’, ‘سَعَاؤُا’ maddelerinde olduğu gibi ecvef fiillerde vâv (و) ve yâ (ي) harfleri iltikâi sâkineyn nedeniyle hazfedilir.

3.1.1. Vâv (و) Harfinin Hazfi

Fiillerde vâv (و) kıyâsi olarak misâl, ecvef ve nâkislarda hazfedilir.

Misâl Fiiller:

Vâvi misallerin muzârî siğalarında vâv (و), fetha ile hareketlenmiş yâ (ي) ile kesra arasında kalırsa fazfedilir.³⁷

Bu hazfin yapılabilmesi için ‘يَعِدُ’ maddesinde olduğu gibi muzârî siğasında muzâraat harfinin fethalı, ‘aynül’-fiilin ise kesralı olma şartı aranır. Buna göre ‘يُؤَدُّ’

35 Cevherî, *es-Sihâh: Tâcu’l-luğa ve sıhahu’l- ‘Arabiyye*, “hzf” md., 4: 1341; İbn Manzûr, *Lisân’ün’l-‘Arab*, “hzf” md., 9: 39; Zebidî, *Tâcu’l- ‘arûs min cevâhiri’l-gâmûs*, “hzf” md., 23: 121.

36 Tehânevî, *Keşşâfu istilâhâtî’l-fünûn ve’l- ‘ulûm*, 1: 631.

37 Sibeveyh, *el-Kitâb*, 4: 52-53; Semânîni, *Şerhu’l-Tasrîf*, 374; Zemahşerî, Mahmûd b. ‘Omer Cârullâh Ebu’l-Kâsim, *el-Mufassal fi san’ati’l-‘irâb* (Beyrût: Mektebetu’l-Hilâl, 1993), 523; İbn ‘Usfûr, *el-Mumti’u’l-kebir fi’l-tasrîf*, 280; Radiyy, *Şerhu Şâfiyeti’bni Hâcib*, 3: 87; Esterebâzî, *Şerhu Şâfiyeti’bni Hâcib*, 2: 734; Ezherî, *Şerhu’l-Tasrîh ‘ale’l-Tevdîh*, 2: 752.

gibi muzâraat harfi damme ile harekeli olduğunda ya da 'يُؤْضُوْ' ve 'يُوحَلْ' gibi 'ay-nü'l-fiilin harekesi kesra olmadığında vâv (و) hazfedilmez.³⁸

Vâv (و)'ın, yâ (ي) ile kesra arasında kaldığında hazif edilmesinin sebebi istis-kâldir. Ancak vâv (و) muzârî ve emir sîğalarının çekiminde tek düzeliği (الْإِطْرَادُ) sağlamak için 'عُدْ' 'أَعُدْ' 'تَعُدْ' örneklerinde olduğu gibi diğer muzâraat harfleri ile birlikte de hazfedilmiştir.³⁹

'وَصَّحَّ بَصَّعْ' ve 'وَسَّعَ بَسَّعْ', 'وَطَّيَّ بَطَّأْ', 'وَهَبَّ يَهَبْ', 'وَقَّعَ بَقَّعْ' gibi bazı misâl fiillerde vâv (و), yâ (ي) ile kesra arasında bulunmasa da hazfedilmiştir. Bu fiillerin 'aynü'l-fiilleri asıl itibariyle kesra ile hareketlenmiş iken 'ح - خ - ع - غ - ه' den ibaret olan boğaz harfleri nedeni ile fethalanmıştır. Dolayısıyla önce vâv (و) hazfedilmiş, daha sonra 'aynü'l-fiilleri fethalanmıştır.⁴⁰

Misâl:

"وَاللَّهُ يَعِدُّكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا" "Allah size katından bir mağfiret ve bir lütuf vâdeder." (el-Bakara 2/268)

'يَعِدُّكُمْ' kelimesinin aslı 'يُوعِدُّكُمْ' iken vâv (و) yâ (ي) ile kesra arasında kaldığından hazfedilmiştir.

Ecvef fiiller:

Vâvî ecveflerin son harfleri sükûn ile harekeli olursa ortalarında bulunan vâv (و) harfi hazfedilir.⁴¹

Bu tür bir hazif şu sîğalarda görülür:

1. 'قُمْتُ' 'قُمْتَا' gibi müteharrik merfu bir zamîre isnat edilmiş mâzî sîğası.

Misâl:

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ كَالَّذِي نَزَلْنَا فِي يَوْمِ الْبُرُوجِ" "Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi yıkayın." (el-Mâide 5/6)

'قُمْتُمْ' kelimesinin aslı 'قَوْمْتُمْ'dür. 'قَوْمْتُمْ' kelimesinin 'aynü'l-fiili dammelenecek 'قَوْمْتُمْ' şekline getirilmiştir. Daha sonra kâf (ق) harfinin harekesi atılıp vâv (و)'ın harekesi bu harfe nakledilmiştir. 'قَوْمْتُمْ' şeklini alan kelimeye sâkin vâv (و) ve sâkin kâf (ق) harfleri nedeniyle iltikâî sâkineyn medana geldiği için vâv (و) hazfedilmiştir.

2. 'لَمْ يَقُلْ' gibi sonu cezimli müfred veya 'يَقُلْنَ' gibi müenneslik için kullanılan nûn (ن) zamîrine isnat edilmiş cemî müennes muzârî sîğası.

38 Sibeveyh, *el-Kitâb*, 4: 53; Uşmûni, *Şerhu'l-Uşmûni 'alâ Elfiyeti İbn Mâlik*, 4: 149-150; Murâdi, *Tevdîhu'l-makâsid ve'l-mesâlik bi şerhi Elfiyeti'bnî Mâlik*, 3: 1631-1632; Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 4: 801.

39 Uşmûni, *Şerhu'l-Uşmûni 'alâ Elfiyeti İbn Mâlik*, 4: 149; Semânîni, *Şerhu't-Tasrif*, 374.

40 İbn Ya'îş, *Şerhu'l-mufassal*, 5: 428; Radiyy, *Şerhu Şâfiyeti'bnî Hâcib*, 3: 91.

41 el-Halil, el-Halil b. Ahmed b. 'Amr Ebû 'Abdurrahmân el-Ferâhîdî, *el-Cümel fi'n-nahv*, thk. Fahrüddin Kabâbe (Bejrüt: Muessesetu'r-Risâle, 1985), 309; Ezherî, *Şerhu't-Tasrif 'ale't-Tevdih*, 2, 749; Fârisî, *Kitâbu't-tekmile*, 582-585; Curcânî, *el-Miftâh fi's-sarf*, 73; Saymerî, *et-Tebkira ve't-tezkira*, 871-874; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal*, 5: 442; Esterebâzî, *Şerhu Şâfiyeti'bnî Hâcib*, 2: 702; İbn 'Akil, *Şerhu İbn 'Akil 'alâ Elfiyeti'bnî Mâlik*, 4: 313.

Misâl:

“وَمَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ إِنِّي إِلَهٌ مِنْ دُونِهِ فَقَدْ لَكَ تَجْزِيهٌ جَهَنَّمَ” “Onlardan her kim: “İlah o değil, benim!” derse, biz onu cehennemle cezalandırırız.” (el-Enbiyâ 21/29)

‘يَقُلْ’ kelimesinin aslı ‘يَقُولُ’dür. Vâv (و) harekeli olup mâkablindeki kâf (ق) sâkin olduğu için vâv (و)ın harekesi bu harfe verilmiş, kelime ‘يَقُولُ’ şeklini almıştır. Daha sonra ‘مَنْ’ edâtı sebebiyle cezimli olan lâm (ل) harfi ve vâv (و) arasında oluşan iltikâi sâkineyn nedeniyle vâv (و) hazfedilmiştir.

3. ‘قُمْ’ gibi müfred müzekker için kullanılan veya ‘قُمْنَ’ gibi nûn (ن) zâmirine isnat edilmiş cemî müennes emir sığası.

Misâl:

“قُمْ فَأَنْذِرْ” “Kalk ve insanları uyar.” (el-Müddessir 74/2)

‘قُمْ’ kelimesi aslında ‘قَوْمٌ’ iken, vâv (و)ın harekesi mâkablindeki kâf (ق) harfine nakledilmiştir. ‘قَوْمٌ’ şeklini alan kelime iltikâi sâkineyn nedeni ile vâv (و) ve ihtiyaç kalmadığı için vasıl hemzesi hazfedilerek kelime son şeklini almıştır.

Nâkıs fiiller:

Nâkıs fiillerin sonlarında bulunan vâv (و), mâkablinde bulunan harfin harekesi fetha olmadığı zaman elif (ا)‘e kalb olmaz. Ancak bazı sığalarda bu ‘illet harfi harekesi ile birlikte hazfedilir.⁴²

Bu durum aşağıdaki sığalarda görülür:

1. ‘دَعَا’, ‘يَدْعُونَ’, ‘ادْعُوا’ maddelerinde olduğu gibi cemi vâv (و)ına isnat edilmiş mâzî, muzârî ve emir sığaları.

2. ‘تَدْعِينَ’, ‘ادْعِي’ maddelerinde olduğu gibi muhataba yâ (ي)‘sına isnat edilmiş muzârî ve emir sığaları.

Misâl:

“وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَقْضُونَ بِشَيْءٍ” “O’nu bırakıp taptıkları şeyler ise, hiçbir şey hükmedemezler.” (el-Mü’min 40/20)

‘يَدْعُونَ’ kelimesi aslında ‘يَدْعُوونَ’ iken mâkablindeki damme nedeniyle vâv (و) üzerine damme ağır geldiği için hazfedilmiştir. ‘يَدْعُوونَ’ şeklini alan kelime harekesiz kalan vâv (و) ile zamir olan vâv (و) iltikâi sâkineyne sebep olduğundan, ‘illet harfi olan vâv (و) hazfedilmiştir.

3.1.2. Yâ (ي) Harfinin Hazfi

‘İlet harfi olan yâ (ي), ecvef ve nâkıs fiillerde kıyâsi olarak hazfedilir.

Ecvef fiiller:

42 İbn ‘Uşfûr, *el-Mumtî‘u‘l-kebir fi‘t-tasrîf*, 339; Esterebâzî, *Şerhu Şâfiyeti‘bni Hâcib*, 2: 844; Ezherî, *Şerhu‘t-Tasrîh ale‘t-Tavdîh*, 1: 86.

Yâi ecveflerin son harfleri sükûn ile harekeli olursa ortalarında bulunan yâ (ي) harfi hafzedilir.⁴³

Bu tür bir hazif şu sîğalarda görülür:

‘جِئْتُ’ gibi müteharrik merfu bir zamîre isnat edilmiş mâzî sîğası.

Misâl:

“İşte şimdi gerçeği anlattın.” dediler.” (el-Bakara 2/71)

‘جِئْتُ’ kelimesi aslında ‘جِئْتُ’dir. ‘جِئْتُ’ kelimesi ‘aynü’l-fiili kesralanarak ‘جِئْتُ’ şeklini almıştır. Daha sonra cîm (ج) harfinin harekesi atılıp yâ (ي)’in harekesi bu harfe nakledilmiştir. ‘جِئْتُ’ şeklini alan kelimeye sâkin yâ (ي) ve sakin hemze (ء) harfleri nedeniyle iltikâi sâkineyn meydana gelmiş, bunun için de yâ (ي) hafzedilmiştir.

‘كَمْ يَزَعُ’ gibi sonu cezimli müfred veya ‘يَزَعَنَّ’ gibi müenneslik için kullanılan nûn (ن) zamîrine isnat edilmiş cemî müennes muzârî sîğası.

Misâl:

“Onlardan kim emrimizden sapsa, ona alevli azabı tattırır.” (Sebe’ 34/12)

‘يَزَعُ’ kelimesinin aslı ‘يَزَعُ’dir. Yâ (ي)’nin harekesi mâkablinde bulunan zây (ز) harfine verilmiş, ‘يَزَعُ’ şeklini alan kelimeye iltikâi sâkineyn sebebiyle yâ (ي) hafzedilmiştir.

‘زِدْ’ gibi müfred müzekker için kullanılan veya ‘زِدْ’ gibi nûn (ن) zamîrine isnat edilmiş bir cemî müennes emir sîğası.

Misâl:

“Birazı hariç, geceleri kalk namaz kıl. Yarısında kıl ya da biraz azalt, ya da çoğalt.” (el-Müzzemmil 73/2-3-4)

‘زِدْ’ kelimesi aslında ‘زِدْ’ iken yâ (ي)’nin harekesi mâkablindeki zê (ز) harfine nakledilmiştir. ‘زِدْ’ şeklini alan kelimeye iltikâi sâkineyn nedeni ile yâ (ي) hafzedilmiş, ihtiyaç kalmadığı için vasıl hemzesi de hafzedilerek kelime son şeklini almıştır.

Nâkıs fiiller:

Nâkıs fiillerin sonlarında bulunan yâ (ي), bazı sîğalarda harekesi ile birlikte hafzedilir.⁴⁴

Bu durum aşağıdaki sîğalarda görülür:

43 Halil, *el-Cumel fi'n-nahv*, 309; Ezherî, *Şerhu't-Tasrih 'ale't-Tavdih*, 2: 749; Fârisî, *Kitâbu't-tekmile*, 582-585; Curcânî, *el-Miftâh fi's-sarf*, 73; Saymerî, *et-Tebkira ve't-tezkira*, 871-874; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal*, 5: 442; Esterebâzî, *Şerhu Şâfiyeti'bni Hâcib*, 2: 702; İbn 'Akil, *Şerhu İbn 'Akil 'alâ Elfiyeti'bni Mâlik*, 4: 313.

44 İbn 'Uşfûr, *el-Mumtî'u'l-kebir fi't-tasrif* 339; Esterebâzî, *Şerhu Şâfiyeti'bni Hâcib*, 2: 844; Ezherî, *Şerhu't-Tasrih 'ale't-Tavdih*, 1: 86.

1. 'نَسُوا' 'يُرْمُونَ' 'إِزْمُوا' maddelerinde olduğu gibi cemi vâv (و)ına isnat edilmiş mâzî, muzârî ve emir sîğaları.

Misâl:

“نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ” “Onlar Allah'ı unuttular. Allah da onları unuttu!” (et-Tevbe 9/67)

'نَسُوا' kelimesinin aslı 'نَسِيُوا' dur. Mâkablindeki kesra nedeniyle yâ (ي) üzerine ağır geldiği için damme hazfedilmiştir. Harekesiz kalan yâ (ي) ile zamîr olan vâv (و) arasında iltikâi sakineyn olduğu için, daha sonra yâ (ي) harfi de hazfedilmiştir. Son olarak zamir olan vâv (و)'a uygunluk sağlaması için sîn (س) harfinin harekesi dammeye dönüşmüştür.

2. 'تَرْمِيْنَ' 'إِرْمِيْ' maddelerinde olduğu gibi muhataba yâ (ي)'sına isnat edilmiş muzârî ve emir sîğaları.

Misâl:

‘تَبْكِيْنَ أَوْ لَا تَبْكِيْنَ مَا زَالَتِ الْمَلَائِكَةُ تَنْظُرُهُ بِأَجْنِحَتِهَا حَتَّى رَفَعْتُمُوهُ’ (Ağlasan da ağlamasan da siz kaldırına kadar melekler ona kanatlarını açacak.)⁴⁵

'تَبْكِيْنَ' kelimesinin aslı 'تَبْكِيْنَ' iken mâkablindeki kesra nedeniyle yâ (ي) üzerine kesra ağır geldiği için, yâ (ي)'nin kesrası hazfedilmiştir. Harekesiz kalan yâ (ي) ile zamîr olan yâ (ي) arasında iltikâi sakineyn olduğu için daha sonra yâ (ي) harfi de hazfedilmiştir.

3.1.3. Elif (ا) Harfinin Hazfi

Nâkis fiillerin lam'ül-fiil diye isimlendirilen son harfleri, aslı itibariyle vâv (و) ya da yâ (ي) iken mâkabillerinde bulunan harfin harekesi fetha olduğunda, bu son harf önce elif (ا)'e dönüşür, daha sonra bu elif hazfedilir.⁴⁶ Bu durum aşağıdaki sîğalarda görülür:

1. 'دَعَوُوا' 'سَعَوْوا' 'يَرْضَوْنَ' 'يَسْعَوْنَ' 'إِزْصَوُوا' 'إِسْعِيُوا' i- na isnat edilmiş mâzî, muzârî ve emir sîğaları.

2. 'تَسْعِيْنَ' ve 'تَرْضَوِيْنَ' fiillerinde olduğu gibi muhataba yâ (ي)'sına isnat edilmiş muzârî ve emir sîğaları.

3. 'دَعَوْتُ' ve 'سَعَيْتُ' fiillerinde olduğu gibi te'nis tâ (ت)'sının bitiştiği mâzî sîğaları.

Misâl:

“فَإِذَا رَكِبُوا فِي الْفُلِّكَ دَعَوْا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ” “Gemiye bindikleri zaman, dini yalnız O'na has kılarak (ihlâsla) Allah'a yalvarırlar.” (el-Ankebût 29/65)

45 Buhârî, Muhammed b. İsmâ'il Ebû 'Abdullâh, *el-Cami'u's-sahih*, thk. Mustafâ Dîb el-Bugâ (Beyrût: Dâr-u İbn Kesir, 1987), 2: 72.

46 İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, IV, 209; İbn Hişâm, 'Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed Ebû Muhammed Cemâluddîn, *Şerhü şüzürü'z-zeheb fi mârifeti kelâmi'l-'Arab* (Beyrût: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2006), 91.

'دَعَا' kelimesi aslında 'دَعَا' iken, müteharrik vâv (و) harfinin mâkablinde bulunan 'ayn (ع)'in harekesi fetha olduğundan, vâv (و) elife kalb olmuştur. 'دَعَا' şeklini alan kelimedeki iltikâi sâkineyn nedeni ile elif (إ) hazfedilmiştir.

3.2. Harekelerin Hazfi

'İllet harflerinin bir kelimedede bulunması ile meydana gelen istiskâli ortadan kaldırmak için, bazı durumlarda bu harflerin hazfi ya da başka bir 'illet harfine kalb edilmesine ihtiyaç duyulmadan sadece harekelerinin hazfedilmesi yeterli olmaktadır.

Vâv (و) ve yâ (ي)'dan her birinin harekesi de hazfedilebilmektedir. Elif (إ) daima harekesiz olduğundan harekesinin hazfi söz konusu değildir.

3.2.1. Vâv (و) Harfinin Dammesinin Hazfi

Dammeli vâv (و) kelimenin sonunda bulunur, mâkablindeki harfin harekesi de damme olursa vâv (و)'in harekesi hazfedilir. Bu hazfin nedeni damme ile harekeli bir harften sonra dammenin vâv (و) üzerine ağır gelmesidir.⁴⁷

Misal:

'وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى دَارِ السَّلَامِ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ' (Allah kullarını esenlik yurduna çağırıyor ve O, dilediğini doğru yola iletir." (Yûnus 10/25)

'دَعَا' kelimesinin aslı 'دَعَا' dur. Vâv (و) harfi dammeli mâkabli de madmum olduğu için vâv (و)'in dammesi hazfedilmiştir.

3.2.2. Vâv (و) Harfinin Kesrasının Hazfi

'دَعَا' maddelerinde olduğu gibi muhataba yâ (ي)'sına isnat edilmiş muzârî ve emir sığalarında dammeli vâv (و)'dan önceki harfin harekesi kesra olması durumunda, bu damme istiskâl sebebiyle hazfedilir.

Misâl:

'وَكَانَ يَقُولُ لِفَاطِمَةَ: ادْعِي لِي ابْنِي فَيَشْمُهُمَا وَيَضُمُّهُمَا إِلَيْهِ' (...Peygamber Efendimiz Hz. Fâtımâ'ya, "Oğullarımı bana çağır!" diye emreder, sonra onları koklar, kucaklardı.)⁴⁸

'دَعَا' kelimesinin aslı 'دَعَا' iken vâv (و) harfine kesra ağır geldiğinden hazfi edilmiştir. 'دَعَا' şeklini alan kelimedede oluşan iltikâi sâkineyn nedeniyle daha sonra vâv (و) da hazfedilmiş, böylece kelime 'دَعَا' olmuştur. Zamir olan yâ (ي) nedeniyle mâkablinde bulunan ayn (ع) harfinin dammesi kesraya dönüşmüş, böylece kelime son şeklini almıştır.

47 Esterebâzî, *Şerhu Şâfiyeti'* bni Hâcib, 2: 840.

48 Tirmizî, "Menâkıb", 31.

3.2.3. Yâ (ي) Harfinin Dammesinin Hazfi

Dammeli yâ (ي) kelimenin sonunda bulunur, mâkablindeki harfin harekesi de kesra olursa yâ (ي)'nin harekesi hazif edilir. Bu hazfin nedeni kesra ile hareketli bir harften sonra dammenin yâ (ي) üzerine ağır gelmesidir.⁴⁹

Misâl:

“وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلَّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى” “Güneşi ve ayı emri altına almıştır. Her biri belli bir süreye kadar akıp gider.” (ez-Zümer 39/5)

‘يَجْرِي’ kelimesinin aslı ‘يَجْرِي’ iken yâ (ي) dammeli bir şekilde kelimenin sonunda bulunup mâkablindeki harfin harekesi de kesra olduğundan, yâ (ي)'nin harekesi hazfedilmiştir.

3.2.4. Yâ (ي) Harfinin Kesrasının Hazfi

‘كُرْمِيْنِ’ ‘إِمِّي’ maddelerinde olduğu gibi muhataba yâ (ي)'sına isnat edilmiş muzârî ve emir sığalarında kesralı yâ (ي)'dan önceki harfin harekesi kesra olması durumunda bu kesra istiskâl sebebiyle hazfedilir.

Misâl:

“قَالَ لَهَا امْشِي خَلْفِي وَصِفِي لِي الطَّرِيقَ” “Ona, “Ardımdan yürü ve bana yolu göster.”⁵⁰ dedi.”

‘امْشِي’ kelimesi aslında ‘امْشِيْ’ dir. Yâ (ي)'dan önceki harfin harekesi kesra olduğu için, yâ (ي)'nin üzerine kesra ağır gelmiş ve hazfedilmiştir. ‘İllet harfi olan yâ (ي) ile muhataba yâ (ي)'sı arasında iltikai sakineyn olduğu için daha sonra ‘illet harfi de hazfedilmiştir.

Sonuç

“Fillerde İ'lâl ve Kurân'ı Kerîm'deki Uygulamaları” başlıklı bu makalede şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Sarf kaynaklarında fillerde i'lâl konusu, kalb, nakil ve hazif olmak üzere üç başlıkta incelenmiştir. Nakil ile i'lâl sadece hareketler üzerinde, kalb ve hazif ile i'lâl ise hem harf hem de hareketler üzerinde yapılmaktadır.

Vâv (و) harfinin damme, fetha ve kesrası mâkabline nakledilebilirken, ya (ي) harfinin sadece fethası ve kesrası makabline nakledilir.

Harflerde meydana gelen i'lâl uygulamalarında vâv (و), elif (ا) ve yâ (ي) harfine; yâ (ي) harfi de elif (ا) ve vâv (و)'a kalb edilebilir. Hareketlerde gerçekleşen i'lâlde damme kesraya ve kesra da dammeye kalb edilebilir.

49 Esterebâzî, Şerhu Şâfiyeti'bnî Hâcib, 2: 840.

50 Beyhakî, es-Sunenü'l-kubrâ, 6: 193.

Harflerde vâv (و) , yâ (ي) ve elif (ا)'in her biri hazfedilebilir. Harekelerden sadece vâv (و) ve yâ (ي)'nin damme ve kesraları hazfedilebilir.

İllet harfleri üzerinde dammeden dammeye; kesradan kesraya; dammeden kesraya ve kesradan dammeye geçişlerin telaffuzda zorluğa neden olduğu ve bu durumun ortadan kaldırılması için ilâle ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

Kaynakça

- ‘Ukberî, ‘Abdullâh b. Hasan b. ‘Abdullâh Ebû'l-Bekâ Muhibbuddîn. *el-Lübâb fi'ileli'l-binâ ve'l-i'râb*. Tahkik: Abdulilâh en-Nebehân. Dımaşk: Dâr-u'l-Fikr, 1995.
- Beyhakî, Ahmed b. el-Huseyn b. ‘Ali. *es-Sunenu'l-kubrâ*. Tahkik: Muhammed Abdulkadir Atâ. Beyrût: Dâr-u'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 2003.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâ‘il Ebû ‘Abdillâh. *el-Câmi‘u’s-sahih*. Tahkik: Mustafâ Dîb el Buğâ. Beyrût: Dâr-u İbn Kesîr, 987.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd el-Fârâbî Ebû Nasr. *es-Sihâh: Tâcu'l-luğa ve sihahu'l- ‘Arabiyye*. Tahkik: Halil Me‘mun Şeyhâ. Beyrût: Dâr-u'l-Ma‘rife, 2008.
- Cürcânî, ‘Abdulkâhir b. ‘Abdurrahmân b. Muhammed Ebû Bekr el-Fârisî. *el-Miftâh fi’s-sarf*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1987.
- Esmer, Râcî. *el-M‘ucemu'l-mufassal fi ‘ilmi’s-sarf*. Beyrût: Dâr-u'l-Kütübî'l-‘İlmiyye, 1993.
- Esterebâzî, Hasan b. Muhammed b. Şerefşâh Ruknuddîn. *Şerhu Şâfiyeti’bni Hâcib*, Tahkik: ‘Abdulgâfîr Muhammed b. ‘Abdulmaksûd. Kâhire: Mektebetü’s-Sekâfe ed-Diniyye, 2004.
- Ezherî, Hâlid b. Abdullâh b. Ebû Bekr el-Vakkâd. *Şerhu’t-Tasrih ‘ale’t-Tavdih*. Beyrût: Dâr-u'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 2000.
- Fârisî, el-Hasan b. Ahmed b. Abdulğaffâr Ebû Ali. *Kitâbu’t-tekmile*. Tahkik: Kâzım Bahr el-Mercân., Beyrût: ‘Âlemü'l-Kütüb, 1999.
- Ğalâyînî, Mustafâ b. Muhammed Selîm. *Câmi‘ud-Durûsi’l-‘Arabiyye*. Beyrût: el-Mektebetü'l-‘Asriyye, 1993.
- Halîl, Halîl b. Ahmed b. ‘Amr Ebû Abdurrahmân el-Ferâhidî. *el-Cümel fi’n-nahv*. Tahkik: Fahrüddîn Kabâve. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Hasan, Abbâs. *en-Nahvü'l-vâfi*, Kâhire: Dâr-ü'l-Me‘ârif, ts.
- İbn ‘Akîl, ‘Abdullâh b. ‘Abdurrahmân. *Şerhu İbn ‘Akîl ‘alâ Elfiyyeti’bni Mâlik*. Tahkik: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid., Kâhire: Dâr-u’t-Turâs, 1980.
- İbn ‘Usfûr, ‘Ali b. Mu‘min b. Muhammed Ebû'l-Hasan. *el-Mumtî‘u’l-kebir fi’t-tasrif*. Beyrût: Mektebetu Lubnân 1996.
- İbn Cinnî, *el-Munsif şerhu Kitâbi’t-tasrif*. yy: Dâr-u İhyâu’t-Turâsu’l-Kadîm, 1954.
- İbn Cinnî, *Sirru sinâati’l-i'râb*, Beyrût: Dâr-u'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 2000.
- İbn Fâris, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ Ebû'l-Hasan el-Ğazvinî. *Mu‘cemu makâyisi’l-luğa*. Beyrût: Dâr-u’l-Fikr, 1979.
- İbn Hişâm, ‘Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed Ebû Muhammed Cemâluddîn. *Şerhü şuzûru’z-zeheb fi m’arifeti kelâmi’l-Arab*. Beyrût: el-Mektebetü'l-‘Asriyye, 2006.
- İbn Madâ, Ahmed b. ‘Abdurrahmân b. Muhammed Ebû'l-‘Abbâs. *er-Reddu ‘alân-nuhât*, Tahkik: Muhammed İbrâhîm el-Bennâ, Kâhire: Dâr-u’l-İ’tisâm, 1979.
- İbn Mâlik, Muhammed b. ‘Abdullâh Ebû ‘Abdullâh Cemâluddîn. *Elfiyetü’bni Mâlik*. Beyrût: Dâr-u İbn Hazm, 2002.
- İbn Mâlik, Muhammed b. ‘Abdullâh Ebû ‘Abdullâh Cemâluddîn. *eş-Şâfiye fi ‘ilmi’s-sarf ve’l-hatt*. Tahkik: Sâlih b. Abdulazîm. Kâhire: Mektebetü'l-‘Âdâb, 2010.

- İbn Mâlik, Muhammed b. 'Abdullâh Ebû 'Abdullâh Cemâluddîn. *İ'câzü't-t'arîf fi 'ilmi't-tas-rîf*. Tahkik: Muhammed el-Mehdî Abdullhayy 'Ammâr Sâlim. Medine: 'Îmâdatu'l-Bahsi'l-İlmî, 2002.
- İbn Mâlik, Muhammed b. 'Abdullâh Ebû 'Abdullâh Cemâluddîn. *Teshîlu'l-fevâid ve tekmi-lu'l-makâsid*. Tahkik: Muhammed Kâmil Berakât. yy: Dâr-u'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1967.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrim b. Ali Ebû Mansûr Cemâluddîn. *Lisânu'l-'Arab*. Bey-rût: Dâr-u Sâdir, 1994.
- İbn Sâîğ, Muhammed b. Hasan b. Sib'a Ebû 'Abdullâh Şemsuddîn. *el-Lemha fi şerhi'l-Milha*. Tahkik: İbrahim b. Sâlim es-Sâ'idî. Medîne: 'Îmâdetü'l-bahsi'l-ilmî, 2004.
- İbn Serrâc, Muhammed b. es-Seriyy b. Sehl Ebû Bekr. *el-Usûl fi'n-Nahv*. Tahkik: Abdulhu-seyin el-Feteli. Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 1999.
- İbn Ya'îş, Ya'îş b. Ali b. Ya'îş Ebû'l-Bakâ Muvaffakuddîn. *Şerhu'l-Mufasssal*. Beyrût: Dâr-u'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- İbnu'l-Esîr, Meciduddîn b. Muhammed b. Muhammed. *el-Bedî' fi 'ilmi'l-'arabiyye*. Tahkik: Fethî Ahmed Aliyyuddîn. Medîne: Câmîati Ummu'l-Kurâ, 1999.
- Muberrid, Muhammed b. Yezîd b. 'Abdûlekber Ebû'l-'Abbâs, *el-Muktedab*. Tahkik: Mu-hammed Abdulhâlik Azîme. Beyrût: 'Âlemü'l-Kutub, 1994.
- Murâdî, Huseyn b. Kâsım b. 'Abdullâh Ebû Muhammed Bedreddîn. *Tevdihu'l-makâsid ve'l-mesâlik bi şerhi Elfiyyeti'bni Mâlik*. Tahkik: Abdurrahmân Ali Süleymân. Ürdün: Dâr-u'l-Fikr ,2008.
- Râcihî, Abduh, *et-Tatbîku's-sarfî*. Riyâd: Mektebetu'l-Me'ârif, 1999.
- Radiyy, Muhammed b. el-Hasan el-İstirbâzi. *Şerhu Şâfiyeti'bni Hâcib*. Tahkik: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd v. dğr. Beyrût: Dâr-u'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1975.
- Radiyy, Muhammed b. el-Hasan el-İstirbâzi. *Şerhu'r-Radiyy 'alâ Kâfiyeti'bni'l-Hâcib*. Tah-kik: Yûsuf Hasan 'Omer. Libya: Câmîatu Kâr Yûnus, 1975.
- Sâmerâî, Muhammed Fâdil. *es-Sarfü'l-'arabî ahkâm ve meânin*. Beyrût: Dâr-u İbn Kesîr, 2013.
- Saymerî, 'Abdullâh b. Ali b. İshâk Ebû Muhammed. *et-Tefsira ve't-tezkira*. Tahkik: Fethî Ahmed Mustafa Aliyyuddîn. Medîne: Câmîatu Ummu'l-Kurâ, 1982.
- Semânîni, Omer b. Sâbit Ebû'l-Kâsım. *Şerhu't-Tasrîf*. Tahkik: İbrâhîm b. Suleymân el-Bu'aymî. Kâhire: Mektebetu Ruşd, 1999.
- Sîbeveyh, 'Amr b. 'Osmân b. Kanber Ebû Bişr. *el-Kitâb*. Kâhire: Mektebetu'l-Hancî. 1985.
- Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebû Bekr Celâluddîn. *Hem'u'l-hevami' fi şerhi Cem'u'l-cevami'*. Tahkik: Abdulhamîd Hindâvî. Mısır: el-Mektebetu't-Tevfîkiyye, ts.
- Tehânevî, Muhammed b. Ali b. el-Kâdî Muhammed. *Keşşâfu istilâhâti'l-fünûn ve'l-ülüm*. Tahkik: Ali Dahrûc. Beyrût: Mektebet-ü Lubnân Nâşirûn, 1996.
- Tirmizî, Muhammed b. 'İsâ, *Sunenü't-Tirmizî*, Tahkik: Ahmed Muhammed Şâkir v. dğr. Beyrût: Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts.
- Uşmûnî, Ali b. Muhammed b. 'İsâ Ebu'l-Hasan Nûruddîn. *Şerhu'l-uşmûnî 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*. Beyrût: Dâr-u'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrazzâk Ebu'l-Feyd Murtedâ. *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-gâmûs*. Tahkik: Lecne. Kuveyt: Dâr-u'l-Hidâye, 1965.
- Zemahşerî, Mahmûd b. 'Omer Cârullâh Ebu'l-Kâsım. *el-Mufasssal fi san'ati'l-i'râb*. Beyrût: Mektebetu'l-Hilâl, 1993.